

ÉVFORDULÓK

Az 1552. évi török hadjárat

A XVI. században megsűrűsödtek az Oszmán Birodalom hadi vállalkozásai. Nem mintha a török hadsereg az előző évszázadot semmittevéssel töltötte volna, hiszen már akkor is szokatlan harcban állt három hadszíntéren, a Balkán-félszigeten, Kis-Ázsiában és a Fekete-tenger medencéjében. Csakhogy miután északnyugaton elérte a Száva–Al-Duna vonalat, északon a Krím-félszigetet, keleten pedig az Eufráteszt, olyan földrajzi távolságokba tévedt, ahol egyetlen, tavasztól őszig tartó hadviselési idényben nehéz volt egész országokat bekebelezni. S ami ennél is fontosabb: nagy tengerekbe és óceánokba ütközött, amelyeket hatalma alá kellett gyűrnie.

Beköszöntött az a korszak, amikor a birodalom már négy – két szárazföldi és két tengeri – hadszíntéren harcolt. Az északnyugati szárazföldi front a XVI. század első felében elérte Magyarországot. Az európai háborúk másik helyszíne a Földközi-tenger volt. A század elején a harc még csak a görög félszigetet övező vizekért és szigetekért folyt, majd az 1510-es évek, a közel-keleti parti államok és Egyiptom megszerzése után a tenger keleti medencéjéért. Miután az oszmánok ezt gyakorlatilag beltengerré tették, a front a nyugati medencébe tolódott. A cél Algír, Tunisz, Tripolisz megszerzése lett, és a kalózkodást is buzgón űző török flotta a dél-nyugat-európai kikötőket és a kereskedők hajóit háborgatta.

A keleti front szárazföldi háborúinak a Közel-Kelet teljes leigázása, északabbra a kaukázusi államok és mindenek előtt a legnagyobb politikai és ideológiai ellenfél, Perzsia legyűrése volt a célja. Az utóbbit mindig csak Tebrizig sikerült megszállni, és ezt a területet is mindegyre elvesztették, ezért a 16. században a perzsa hadjáratok állandó elfoglaltságot adtak a hadseregnek. Egyiptom, a Vörös-tenger, Jemen és Áden megszállása után a keleti hadszíntér tengeri frontja az Indiai-óceánra került, ahol – a magyarországi háborúkkal egyidőben – törökök a portugálokkal viaskodtak a Perzsa-öböl, az Arábia és India közötti és körüli vizeken való távol-keleti kereskedelem fölötti uralomért.

Ezek a háborúk már nem meggyengült, szétforgácsolt balkáni fejedelmek, harchoz nem szokott kereskedőkolóniák és kisebb-nagyobb anatóliai emirátusok, hanem többnyire nagyhatalmak ellen folytak, csak óriási erőfeszítéssel leküzdhető, távoli hadszíntereken, ráadásul egyszerre több helyen. A hadjáratok általában két évig vagy annál is tovább elhúzódtak. A minket érdeklő években, a XVI. század közepén négy éven át, 1548–1549-ben és 1553–1554-ben a birodalmi hadsereg I. Szulejmán szultánnal az élen Kelet-Anatóliában, Perzsiában és a Kaukázusban háborúzott. 1547-től a keleti flotta Áden visszaszerzéséért és a Perzsa-öblöt délen lezáró Hormuzért hadakozott, és egészen 1554-ig elhúzódott, amíg az utolsó szálig minden hajóját elvesztette. 1551-ben a földközi-tengeri török flotta Máltáért sikertelenül, Tripoliszért sikerrel harcolt, a következő évben pedig a francia király kérésére Szicília partjait pusztította, és a Nápoly és Róma előtti vizeken megverte a keresztény hajóhadat.

Az Oszmán Birodalom a XV. század második és a XVI. század első felében jutott hatalma zenitjére. Ritkán elszenvedett vereségei sem kérdőjelezik meg azt, hogy a Német Birodalomtól Perzsiáig terjedő térség katonailag és gazdaságilag legerősebb hatalma volt, azt csinált, amit akart. Mindegyre eltűnődünk azon, menthető volt-e vele szemben a középkori Magyar Királyság, nem egyedül vezetőinek önzése és dőlyfe kárhoztatható-e azért, hogy elbukott. Magyarország esélyei néhány beszédes tényrel felmérhetők. 1525-ben Tomori Pál kalocsai érsek és délvidéki főkapitány „a török háború kellős közepén nem tudott mást tenni, mint sőt és késeket bocsátott áruba ellenségeinek, a törököknek, s ezzel mintegy hozzájárult a török hadak egy részének ellátásához és felfegyverzéséhez, csak hogy azonnal pénzhez juthasson, és katonáit fizetni tudja” (idézet Szakály Ferencről). Ugyanezt az évet a szultáni kincstár durván

másfél millió aranydukát többlettel zárta. A birodalom sem pénzben, sem anyagban, sem emberben nem szenvedett hiányt, és mind a valóság, mind a körülötte kelt rettegés szinte mindenhatóvá tette. Az 1550 körüli, végtelenül megsűrűsödött háborús helyzet azonban neki is sok volt: két szárazföldi hadsereget és két nagy flottát kellett úgy fegyverben tartania és ellátania, hogy belső biztonsága se csorbuljon. Az erőn kívül az a szulejmáni korra jellemző nagyhatalmi mánia is kellett ehhez, amely szentül hitt abban, hogy a római birodalom késői utódaként az Oszmán-dinasztia három kontinens és három tenger minden ellenfelénél erősebb urává válhatik.

Mindenesetre Szulejmán azért bölcsen kikapcsolt egy hadszínteret: 1547-ben öt évre békét kötött a Habsburgokkal Magyarországon, s ezzel néhány évre egy terhet ledobott magáról. A béke azonban még a lejárta előtt összeomlott. 1551-ben Fráter György – János Zsigmond és Izabella királyné helyett a kialakulóban lévő önálló erdélyi állam ügyeinek valóságos intézője – kitessékelte a gyermek uralkodót, valamint anyját, és a fejedelemséget átadta Habsburg Ferdinánd magyar királynak és Erdélybe vonuló zsoldosainak abban a reményben, hogy az ország megmaradt két részét egyesítve, a Habsburgok erejére támaszkodva nagyobb eséllyel sikerül ellenállni a török nyomásnak. Ebbe a fordulatba a szultán nem nyugodhatott bele. Elődei immár másfél évszázada építették-alakították a Magyarországtól keletre fekvő és az Oszmán Birodalomnak engedelmes államok szorosan záró tömbjét, amely ez ideig a két román fejedelemségből, Havasalföldből és Moldvából, tőlük keletre pedig a krími tatárok kánságából állt, s amelybe negyedikként Szulejmán Erdélyt szánta. E vazallus államoknak az volt a feladata, hogy a Magyarországon át Nyugat-Európába igyekvő török hadsereg hátában békét és nyugalmat tartsanak. Ennek a remek stratégiának a végét jelentette, és ezért tűrhetetlen volt, hogy Erdély most az ádáz ellenség, a Habsburgok kezébe került. Szulejmánnak nem állt érdekében itt is háborúzni, de azonnal lecsapott. Szokollu Mehmed nagyvezírt küldte Magyarországra, aki seregével 1551 szeptemberének elején átkelt a Dunán, megszállta a Tiszát őrző Becsét és Becskereket, majd a Maros mentére fordult, és októberben bevette Lippát. Temesvár ostromát viszont abba kellett hagynia, mert a bosszúhadjárat későn, ősszel indult, hosszadalmas várúvárra nem maradt idő. A nagyvezír és katonái hazamentek, az erdélyi sereg és a királyi zsoldosok visszafoglalták Lippát (Fráter György nem tudta megakadályozni, hogy a kivonuló törököket a zsoldosok levágják). Nem volt kétséges, hogy a hadjárat a következő évben folytatódik, hiszen kiváltó oka, Erdély átállása nem szűnt meg.

Az 1552. év olyan eseménnyel kezdődött, amelynek mindehhez semmi köze nem volt. Február 20-án éjjel magyar hajdúk és Erdélyből érkezett királyi zsoldosok rajtaütéssel visszafoglalták a tíz éve török kézen lévő Szeged városát. A várat azonban hiába ostromolták, az a török őrsgégé maradt. Az akció jőkora bravúr volt, maga Hádím Ali budai pasa volt kénytelen táborba szállni, odavonulni, visszavenni a várost és felmenteni a várat.

A „szegedi veszedelem” közjátéka után a hadjárat késő tavasszal kezdődött el, és két irányból, két sereggel folyt. A birodalmi had április végén kerekedett fel Edirnéből Kara Ahmed másodvezír parancsnoksága alatt, és másfél hónap múlva ért magyar földre. A hódoltság helyi erői helyben állomásoztak, ők az árvizek elvonulása és az utak felszáradása után mindig hamarabb akcióba kezdhettek, mint a Balkánt hosszú meneteléssel átszelő főszereg. Most is ez történt. Hádím („a herélt”) Ali budai pasa június 1-jén bevette Veszprémet, ezzel jelentősen megerősítette a kelet-dunántúli hódoltság határvédelmét. Ezután északnak fordult, és hozzálátott a nógrádi várak módszeres elfoglalásának. Eddig Budát, a hódoltság fővárosát csak néhány közelfekvő vár, Visegrád, Vác, a kis Szandavár, Nógrád és Hatvan védte észak-északkelet felé. Júliusban a pasa megszerezte Drégelyt, Ságot, Gyarmatot, Szécsényt, Hollókötet, Bujákokot és Salgot: Buda északi védelme megerősödött.

Szívszorító élmény megállni a drégelyi várrom tenyérnyi udvarán, látni a vékony falak és a kicsinyke kapubástya maradványait. Elképzelni annak a másfélszáz férfinak az utolsó napjait, akik a biztos halál tudatában magukra zárták a várkaput, és négy napig védekeztek. Miért tettek? A romló haza maradványának mentése és a harci vitézség kettős kötelességét a kor sok ismert és ismeretlen hőse mélyen átérezte, tetteit, életét és halálát ennek rendelte alá. De mi értelmű a haza maradványát egy teljesen elavult, az ágyútűzzel szemben védhetetlen várban menteni? A cél reménytelen. Nem lett volna jobb, ha ez a százötven ember a további harc számára magát megőrizve odahagyja Drégelyt, és olyan várnak megy segíteni, amelynek jobbak a kilátásai? Ebben is van józan értelem, de a maradásban is. A magukat halálra ítéltők, a reménytele-

nül ellenállók tisztán látták, hiszen „szakemberek”, katonák voltak, hogy nemcsak ágyúkkal és rohamozó janicsárokkal harcolnak, hanem az idővel is. Morzsolniuk, apasztaniuk kellett azt a négy nyári hónapot, amelyet a törökök magyarországi harcaikra fordíthattak, minél kevesebb vár elvesztésével kihúzniuk október közepéig, a támadók szokásos hazavonulásáig. A nagy vár egy hónapig, a kicsi négy napig állt ellen, ez együtt már harmincnégy súlyos nap. A Szondy Györgyök és embereik élete kis áldozatnak számított az idő siettetésében.

Mialatt Ali pasa Veszprémet és a nógrádi várakat vette be – majd augusztus 9–10-én Palástnál megverte és elfogta Erasmus Teuffel királyi főkapitányt, aki csapatával megpróbálta útját állni –, Kara („a fekete”) Ahmed másodvezír serege is a hadszíntérre ért. Ellenállás nélkül vonult Temesvárig, amelyet június 28-ára körülzárt.

„Temesvár nagy katonai és politikai jelentőségével egyáltalán nem állt arányban az erődtettsége. Védművei a XV. században épültek: az egy védelmi rendszerbe tartozó belső vár, vár és város egy közös torony (a rajta átvezető kapu) megtartásáig volt védhető. (...) A legkomo-lyabb akadályt voltaképpen a Béga és a Temes folyók közös, Temesvárt körülölelő tava jelentette. Leküzdése sok időt, nagy műszaki felkészültséget kívánt.” (Idézet Marosi Ernőtől.) Kara Ahmed a vizek helyére magas földsáncokat emeltetett, és állandó tűzzel három oldalról rommá lövette a bástyákat és a falakat. Losonczy István temesi ispán, Temesvár kapitánya mintegy 2300 magyar, spanyol, német, cseh és szerb katonájával sokáig, harminckét napon át állta az ostromot, és csak akkor adta fel a várat, amikor a védelem összes lehetőségét kimerítette. A védők ezúttal a halál és a maguk átmentése közül az utóbbit választották, Forgách Ferenc történetíró szerint ezzel a megfontolással: „immár elközlelő halálukkal hazájuknak semmit sem használnának, míg ha életben maradnak, bajlódó és szükségét szenvedő hazájuknak szolgálhatnak”. Csakhogy a kivonuló katonák és lakosok többségét a támadók – bosszúként lippai társaikért – lekaszbolták, kisebb részüket fogságra vetették.

Temesvár eleste kaput nyitott a Temes és a Maros menti várak elfoglalásához. Ferdinánd király lippai kapitánya, a spanyol Aldana kiürítette a várat, Lugost és Karánsebest is elhagyták védői. Kara Ahmed a Maros hosszában bevette Solymost, Aradot, Fellakot, Nagylakot és Csanádot, és visszaért a Tiszához. Ezután északra, Szolnok felé fordult.

A Zagyva tiszai torkolatát mind a magyarok, mind a törökök már korábban kinézték arra, hogy ezen a kiváló stratégiai ponton várat emeljenek. 1549-ben a törökök érkeztek elsőnek, de Losonczy István és Nicolaus Salm csapatai elkergették őket, és az erősség Ferdinánd király váraként épült fel. Amikor szeptember első napján Kara Ahmed Szolnok alá érkezett, Ali budai pasa serege már egy jó hete az ostrommal foglalatostkodott, miután a nógrádi váraktól ide kanyarodott. A két folyó találkozásában létrehozott szigetre épített erődítés nem volt a várak vára, de egy-két heti ostromot kiállhatott volna. Idegen, zsoldos katonái azonban a szeptember 3-ára virradó éjjelen kiszöktek a várból. Nyáry Lőrinc kapitány és vagy ötven magyar hajdúja ezek után csak két napig tudott kitartani. Kara Ahmed kilencszáz főt meghaladó szuperőrséget rendelt Szolnokba; más kérdés, hogy a katonáknak alig a fele vállalta az itteni szolgálatot, a többi felszívódott, nyilván többre becsülte a részvételt a hadjáratban, mint a várkatonáskodást.

Ahmed és Ali egyesített serege Eger alá vonult, és szeptember 9-én megkezdte a vár ostromát. Iszonyatosan hosszú idő, jó másfél hónap volt még hátra a törökök által Kászim napnak nevezett Szent Demeter napig, október 26-áig, a török sereg téli szállásra vonulásának legkésőbbi terminusáig. Dobó István és harcostársai azonban csodálatos erővel, végtelen leleménnyel és szigorú fegyelemmel október 18-áig kitartottak. Ekkor a veszekedő, zúgolódó, fáradt török sereg felhagyott az ostrommal, és hazaindult. Az 1552. évi nagy hadjárat véget ért.

Gárdonyi Géza regényénél szebb emléket ember nem állíthat Eger védőinek. Helytállásuk valóban páratlan volt. 1521 óta, amikor Szulejmán szultán Nándorfehérvárnál áttörte a déli védelmi vonalat, Magyarország kiszolgáltatottan hevert előtte, Buda 1541. évi elvesztése óta pedig csak vereség érte. Eger megtartása nemcsak katonai, hanem felmérhetetlen erkölcsi győzelem is volt: példa, kapaszkodó, remény a reménytelenségben.

Ha a vár megtartását szigorúan katonai szempontokból nézzük, felemás eredményre jutunk. Egy nagy határvárnak – nem csak Egernek, mindnek – több feladatot kellett ellátnia. Mindenekelőtt védte magát és magával együtt a határ rá eső szakaszát az ellenség támadásával szemben. Ha ez sikerült, igyekeznie kellett megakadályozni, hogy az ellenfél katonái őt

megkerülve portyákat vezessenek a háta mögött fekvő területre, rabolják, pusztítsák és ami a legfontosabb: adófizetésre szorítsák az ott fekvő városokat és falvakat. Ugyanakkor azt is előírta neki a darabokra hullott országban kialakuló, mindkét félre jellemző, sajátos hadviselési mód, hogy az ő katonái viszont állandó portyákkal zaklassák a török országrészt, raboljanak, pusztítsanak, adóztassanak benne.

Eger e három feladatból csak kettőt tudott teljesíteni. Az elsőt kiálta: megvédte magát, a rábízott határszakaszt és annak néhány kis várát a szörnyű erejű török támadással szemben. A hátszágát azonban nem tudta oltalmazni, nem is tudhatta, mert túlságosan délen, gyakorlatilag a hódoltságban feküdt. Közvetlen környéke már az 1552-es ostrom előtt török adófizetésre kényszerült, és az 1550-es évek végéig keleten a Tiszáig, északon a bányavárosokig – néhányat közülük is beleértve – mindent legyűrt a török adóztatás. Harmadik feladatát viszont fényesen teljesítette: 1596-ig, amíg magyar kézen volt, katonái állandó fenyegetettségben tartották a török országrész úton járó katonáit, hivatalnokait, futárait. 1566-ig, váraik eleséig társaik voltak ebben a szigetvári és a gyulai végváriak. E három fővár katonái messze délen, a Bácskában is portyáztak, támadtak mindent, ami támadható volt – persze nem a katonasággal megrakott török várakat –, és érvényesítették a távolba tűnt magyar állam, vármegye, egyház és földbirtokos adóztató jogait.

A támadó oszmán hadsereg – ha Eger alatt kudarcot vallott is – egyik legeredményesebb hadjáratát vezette Magyarországra. Erdélybe ugyan a lábát sem tette be, a Ferdinánd uralmát biztosító zsoldosok közül csak néhányal találkozott Temesvár ostromakor, mégis a birodalom érdekeinek megfelelő rendet állította helyre a fejedelemségben. Pontosabban: olyan helyzetet teremtett, amelytől a rend helyreállt. A többi vazallus államban már jól bevált módszert követte itt is: megszállta az engedelmességre kárhóztatott országnak a birodalommal határos várait, ezzel katonailag kiszolgáltatottá tette. Igaz, hogy a Temes- és Maros-vidék erősségeit nem Erdély, hanem Ferdinánd katonáitól ragadta el, de ez a végeredményen mit sem változtat: a fejedelemségnek ajánlatos volt nem engedetlenkednie, mert a Temes-vidék felől sebezhető lett, onnan bármikor rendelkezésére álló török seregek támadhattak rá. A királyság és a fejedelemség rosszul végrehajtott egyesítése 1556-ban összeomlott, János Zsigmond a rendek hívására visszatért az erdélyi trónra.

Az 1552. évi hadjárat hasonló horderejű eredménye a török országrész kikerekítése lett. Az 1547-es békekötéskor a hódoltság még messze állt attól a háromszög alakú török tartománytól, amelyet a térképekről ismerünk. A hódítók igazgatása és adóztatása ugyan már nagyjából ekkora területet mondott magáénak, az elfoglalt váraktól határolt, katonailag ténylegesen megszállt zóna azonban még igencsak féloldalas volt. Észak felé keskenyedve a Dunántúl keleti sávját foglalta magába, egy kis területet Budától északra, délen pedig a Duna-Tisza közének a Kalocsa–Szeged vonalig tartó alsó harmadát. A megszállók a Duna mentét, a Budára tartó mindennemű utánpótlás útvonalát szilárdan kézben tartották, a Tiszának viszont csak az alsó folyását ellenőrizték. A féloldalasság legnagyobb hátránya abban állt, hogy a hódoltság még nem volt egységként védhető terület: várai még inkább csak egyenként álltak helyt magukért, nem alkottak összefüggő hálózatot, ahogy a határt sem védte erősségek egymást támogató láncolata, kelet felé pedig nem őrizte semmi. Igaz, hogy ez nem okozott gondot, hiszen a hódoltságnak nem kellett semmilyen ellentámadást visszavernie, de a katonai érdek megkövetelte, hogy végre kialakuljon az egybefüggő, egész területében védhető, a határokon várakkal karéjozott tartomány. Kara Ahmed és Hádím Ali katonái ezt teljesítették be az 1552-es hadjáratral.

Magyarország előtt 1552-ben és még sokáig nem nyílt menekvés. A háborúkkal túlterhelt Oszmán Birodalom egyelőre – és sajnos még sokáig – arra is képes volt, hogy egy terven kívüli, rákényszerített hadjáratból az elérhető legjobb eredményt csiholja ki.

Hegyí Klára